

A Tizenegyektől a Szülőföldemig

CSEKE PÉTER

Szokatlanul nagy volt a sürgés-forgás 1922–1923 fordulóján a kolozsvári unitárius teológián. Délutánonként és esténként írói pályára készülő fiatal emberek zsbongtak Balázs Ferenc szobájában. Versekről, novellákról, tanulmányokról vitatkoztak, lapot szerkesztettek, a történelmi katalizma után lassan ocsúdó erdélyi magyarság sorskérdéseit boncolgatták. Feltűnt ez Boros György akkori püspök-helyettesnek (későbbi püspöknek), és kérdőre is vonta a „teológus urat”: miféle lobogó zsenik járnak hozzá naponta? Balázs Ferenc azzal vágta ki magát, hogy Benedek Eleket várják éppen Kolozsvárra, az ő látogatását készítik elő.

Ami ráadásul igaz is volt. Ez ellen semmi kifogása nem lehetett a püspökségnek. Hiszen a köztisztületnek örvendő idős író éppen akkor tért haza szülőföldjére, amikor mások kétszázézeres tömegben hagyták el Erdélyt.

Hogy kik voltak azok a „lobogó zsenik”? A *Versek – elbeszélések – tanulmányok Tizenegy fiatal erdélyi írótól, erdélyi művészek rajzaival* című antológia megjelenése után ez már nem volt titok, annál is inkább, mivel 1923 májusában lányok százai versengtek azért, hogy tudjon róluk a világ. Az 1918 utáni helyzetben fellépő első szervezett írói csoportosulást azóta is Tizenegyek néven tartja számon az irodalomtörténet-írás. Balázs Ferenc, Dobai István, Finta Zoltán, Jakab Géza, Jancsó Béla, Kacsó Sándor, Kemény János, Maksay Albert, Mihály László, Szent-Iványi Sándor és Tamási Áron közös fellépése meghatározó jelentőségű volt nemcsak az erdélyi, hanem az összmagyar irodalom szempontjából is.

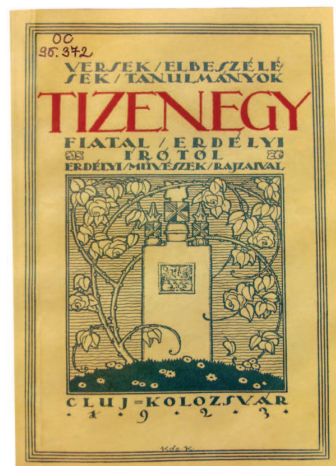
Az előzetesen többször megrostált írásokból összeállított kötethez maga Kós Károly készített exlibriszeket, a címadásban Benedek Elek legközvetlenebb munkatársa, Szentimrei Jenő volt a fiatal írók segítségére. Ács Ferenc, Dévai Margit, Jeddy Sándor, Lengyel Sándor, Nagy Benő, Pap Domokos,

Szakáts Lajos, Szopos Sándor és Tóth István – azonos életerzést kifejező – grafikai lapjai tették emlékezetesebbé a bemutatkozást. Az előfizetőket toborzó „ezer erdélyi lány” buzgalmának köszönhetően a kötet 3200 példányban hagyta el a nyomdát, holott addig az Erdélyben kiadott könyvek száma alig érte el a pár százat. A siker minden bizonnyal összefügg azzal, hogy a szervezők Tamási Áron „toborzó levelét” mellékeltek a szétküldött gyűjtővekhez, amelyben az ötletgazda erős érzelmi telítettségű mondatokkal hódította meg a „lányok és leányocskák” szívét: legyenek apostolai a megújuló erdélyi magyar irodalomnak. Az érdeklődést csak fokozta: a művészi gondnal megtervezett kötetben a versek, elbeszélések, esszék és tanulmányok szerzői rövid vallomásokkal hívták fel magukra a figyelmet, hogy tudtára adják a világnak: „írók születtek a nagy Tragédiából, az el nem sírt bánatokból, a meg nem élt életekből” (*Szent-Iványi Sándor*).

A feltűnő könyvsiker ellenére nem vált valóra Balázs Ferencnek az az elképzelése, hogy a Tizenegyek szerzői egy-két esztendő alatt tizenegy könyvet adjanak az olvasók kezébe. Az antológia megjelenésének tizenegyedik évfordulóján aztán kiderült – szépen ír róla Jancsó Béla –, hogy közülük egyedül Tamási vált kizárólag széppíróvá. A többieknek változatlanul „rejtett szerelme” maradt az írás, de külföldi tapasztalataik birtokában a kisebbségi magyar társadalom intézményrendszerének a megszervezésében fedezték fel „élethivatásukat”. Nem véletlen, hogy a Tizenegyektől egyenes út vezetett az Erdélyi Szépmíves Céh és a helikoni munkaközösség megszervezéséhez, az értelmiségnevelést felvállaló Erdélyi Fiatalok elindításáig, a szövetkezeti és a népfőiskolai mozgalom életre keltéséig, az írói szociográfia erdélyi alakváltozatainak a megteremtéséig.

Tamási írói pályájának a kibontakozásában nagy szerepet játszott Jancsó Béla és Németh László kritikája, lélekközelsége. Németh érdeklődését az 1925 húsvétjára megjelent – Jancsó Béla és Kacsó Sándor szerkesztette – *Lélekindulás* novellái keltették fel; olyannyira, hogy miután egyik orvoskollégájának a rendelőjében a kezébe került a kötet, tudni akarta: született-e még hozzá hasonló tehetség Erdélyben? Dilettánsok, másodrendűek könyvtermésének „bozótján” vágja át magát, míg eljutott a tisztánlátásnak arra a magaslatára, ahonnan – az *Erdély lelke a legújabb magyar irodalomban* című áttekintésé-

(Országos Széchényi Könyvtár)

Ülnek: Szentimrei Jenő, Benedek Elek; állnak: Tamási Áron, ifj. Delly Szabó Géza, Ferenczy Zsizi, György Dénes, Bartalis János (Petőfi Irodalmi Múzeum, a fénykép készítője ismeretlen)

(Fotó: Bakos Zoltán)

nek tanúsága szerint (Társadalomtudomány, 1926/5, 392–401) – ekképpen jóvolt jövendő Tamásinak: „Ritka költő, aki első kötetével ilyen, egész kultúráját kifejező módon egyesíti a legerőteljesebb poézist a humornak nem nevezhető derű minden szót átható lehetével. A tehetség nem minden. De ha Tamási Áron két esztendő alatt írt novelláinak meredek grádcisát nézzük, csak rendkívülit várhatunk tőle. Talán egy árnyalattal még magasabbra kell lépnie a részletek fölé s messzebb pislantania az amúgy is bejárt nagyvilágba. Ha az egész magyarságot, az egész emberiséget ugyanazzal a szerencsével fejezi ki, mint szűkebb hazáját, a magyar irodalom világirodalombeli reprezentánsává nőhet.” („Világirodalmi költő”, „székely Homérosz” – ezzel a címmel írt átfogó tanulmányt Németh László Tamási-értékeléseiről Bertha Zoltán [Sorstűkör, Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2001, 45–59]. Máriás József is behatóan foglalkozott e kérdéskörrel az Erdélyi Múzeum hasábjain [„A magyar természet új megnyilatkozása ő”, 1997/3–4, 383–391].)

Jancsó Béla az irodalmi kérdések megítélésében az esztétikum, közéleti ügyekben az erkölcs törvényeit tartotta megkerülhetetleneknek, akárcsak Németh László. Alighogy hírt veszti Tamási első regényének, Németh már üzeni is Erdélybe: várja a Szűzmáriás királyfit, mert „ha jó” (!), még nyugat-európai utazása előtt „feltűnő, nagy cikkben” (!) szeretne foglalkozni vele, s Babitshoz is és másokhoz is eljuttatná. (Lásd Németh László 1928. április 24-én kelt levelét Áprilynak.) Mint-hogy a regény Németh László olaszországi és párizsi tartózkodása idején hagyta el a nyomdát, a „feltűnő, nagy cikket” – Mak-kai Sándor Erdélyi Helikonbeli gaudeámumával egy időben – Jancsó Béla írja meg az Ellenzék 1928. július 22-i számába: „Jókai óta így nem írtak magyar prózát! [...] Tamási Áron a székely népköltészet összes műfajainak avarjából kiásta az ősi székely epikus nedvet, s ezzel befejezte azt a folyamatot, amely a székely nyelvet

mindenkihez szóló hangszerré alakította.” Nem valószínű, hogy Németh László ismerte Jancsó magabiztos „kinyilatkoztatását”, annál figyelemreméltóbb, hogy 1935-ös farkaslaki látogatása után maga is hasonló következtetésekre jutott, amidőn székely Homérosznak nevezi Tamásit: „Milyen szerencsés ez az író, gondoltam. Ehelyett a faluja dolgozott, s a népe lelket színesre verő évszázadok. Mást se tesz, csak mint a kútfo, bukja a mások szegénységéből, életkedvéből fölszállt ízeket, s annyi költőnek, aki dicsőséget sosem látott, minden dicsőségét ő aratja le, székely Homérosz maga. Bizony hálás lehet a falujának. Akárhova-merre csetlett-botlott, csak haza kellett rándulnia, vonaton, lélekben s a fürdető szülőföld lemosta róla az útiport, s meglökte: rajta, ahogy tanítottalak. A maga fejétől *Czímereket* írt volna, a faluja szólította Ábel néven.” (*A költő és faluja = A minőség forradalma – Kisebbségben III*, Püski, 1999, 1940.)

Nagy Imre (Zsögödi): Németh László, papír, grafit, 281 x 206 mm, 1956 (Magántulajdon)

Németh László mindvégig pontosan jelzi a sorjázó Tamási-művek értékelhetőségét, illetve azok alkalmankénti fogyatékoságait. Az erény-hangsúlyozásokat rendszerint – műről műre – elmarasztalásokkal is árnyalja; váltakozó arányban, a kibontakozó életmű egyenetlenségeit követve. Jancsó Béla figyelmét elsősorban a népi irányzatban rejlő értékképző lehetőségek tudatosítása, illetve a művekben megnyilatkozó értékalakzatok kötötték le. Jellemző, hogy amikor az irányzat fronttörése bekövetkezett, a Tamási írásművészetében csúcspontot képviselő *Szülőföldem* megjelenése (1939) után többé már nem foglalkozott magá-

val az irányzattal sem.

A *Magyarok Romániában* megjelenése (*Tanú*, 1935) nem hoz osztatlan elismerést Németh László számára – főként Erdélyben nem. Tamási korabeli állásfoglalása ma is kiérdemli figyelmünket. „Nem abban van a Németh László könyvének elsősorban az érdeme – nyilatkozta a Független Újságban –, hogy végleges »igazságot« húzott az erdélyi magyarság fejére, hanem abban, hogy a mi legnagyobb problémáinkat éles szemmel mind kihalásztá, és tiszteletreméltó bátorsággal beszélt róluk. Maga a kritikus és a könyv emberül megtette a magáét, de Erdély még most sem tanult a példából, mert nem

Kós Károly illusztrációi Tamási Áron Szűzmáriás királyfi című művéhez, 1928 (Országos Széchényi Könyvtár)

a felvetett kérdések körül keresi a megoldást és a megközelítő igazságot, hanem párt, felekezet és egyéni szempontból bírálgat egy könyvet. [...] Megdöbbenéssel láttam, hogy leginkább olyan emberek tiltakoznak a magyar[országi] kritika ellen, akik a magyar szellemi egységet citerázzák, valahányszor »erkölcsi« hasznót és előbbrejutást jelent az nekik. Aki nem hajlandó túrni azt a kritikát, amely odaátról jön, semmi jogcíme arra, hogy a magyarországi viszonyok és jelenségek felett bírálatot gyakoroljon.”

Az 1935-ös esztendő fordulópont a magyar irodalom történetében. Tamási Áron zenitre jutó írásművészetének köszönhetően – miként a népi–urbánus-vitáktól távol álló Erdélyi Helikon 1935. évi januári számának emlékezetes tanulmányai bizonyítják – kerül sor a népi irodalmi irányzat frontáttörésére. A *Szűzmáriás királyfi* megjelenésének idején azonban még csak Jancsó Béla bízott ebben, illetve Tamási tehetségében. Szabó Dezső váratlan támadása ugyanis Németh Lászlót is meggondolkoztatta. „Nem tagadom – írta 1928. október 6-án Áprilynak –, hogy többet vártam tőle. Úgy ültem neki, hogy ha török, ha szakad, feleselni fogok Szabó Dezsővel. De el kell ismernem: a könyvet teljes hittel nehéz védeni. A fő hiba ott van, hogy Tamási Áron kitűnő novellista, de egy regényt a novellista fényes kvalitásaival kitölteni nem lehet: a regény sokkal közelebb áll az essaihez, mint a novellához, lelkek geológiai rétegződéseinek bizonyos fokig rendszeres föl-tárása, s aki a pszichológiai elemet háttérbe szorítja benne, hamis műfajjává torzítja, amint minden nagy kvalitása ellenére is hamis műfaj a Szabó Dezső éposz-regénye is. A Tamási-regény elejétől végig külsőséges írás, regény-magva nincs, ami van, kölcsönzés; ha öt-hat novellára nyesné szét, jobb volna, mint így. Tagadhatatlan, hogy költői dikciójába is sok hamis keveredett; nyomatékoskodik; fölöslegesen túloz, s beszédjének a kellemes irrealitását barokk-groteszkségekkel gyömöszöli agyon. Szabó Dezső kritikája így is abszolút igazságtalan, és az írói jelleg félreismeretéről árulkodik. [...] Keresett egy embert, akit megtett a maga epigonjának, s azon pofozta le a megélt szabódezsői szölamokat. Tamási azonban nem Szabó-epigon, legalábbis nem az művei és tulajdonságai jobbik hányadában. A dolgok megragadásának mesészerű valószínűtlensége, a jele-

netek egymásba oldásának kicsinyességtől ment költőisége, a verssel rokon zeneiség s egy gyöngéden hatalmas fantázia volt az, amit én Tamásiban kaptam, s ami mellé állított. Szeretném azt hinni, hogy Tamási sosem olvasta róla szóló kritikáimat, mert így magamat is bűnösnek kell tudnom regénye hibáiban, amelyek egy komoly és gazdag tehetség kritiká-kiemelte jó tulajdonságainak a kóros eltúlzásai.”

Németh László bizonyára nem ismerte az erdélyi intrikákat, nem is volt erre szüksége, mert az első Tamási-regény szervi fogyatékosai amúgy is valósággal letaglózták. Jogos fenntartásai hangoztatása mellett mégis Tamási védelmére kel Szabó Dezsővel szemben. A *Napkelet* 1928. évi 21. számában megjelent kritikájának végkicsengése: „Amennyire bizonyos, hogy a *Szűzmáriás királyfi* elhibázott írás, olyan bizonyos, hogy írója tehetséges ember. [...] Szerencsésebb ihletömlés mellett műre-mek is lehetett volna. Nem az elemekben, hanem a fogantatás percében volt a hiba. A tehetség garanciája nem a mű, hanem a műben ugrásra feszült izmok frissessége. Nagy író fiatalkori oeuvre-jében ezért hordják olykor ugyanazt az évszámot a legcsodálatosabb és a legtökéletlenebb írások. [...] Összeszorítani a fogat és ugrani, Tamási Áron. Az embert időnként szíven rúgják, de ha nem áll meg a szívünk, egy pillanat múlva csak annál dacosabban fog verni.” (Németh László: *Tamási Áron: Szűzmáriás királyfi = A minőség forradalma – Kisebbségben III*, Püski, 1999, 1428–1432.)

És Tamási – ugrott. Egyre biztatóbb eredményekkel. Közben persze még többször „leverte a lécet”, amíg a *Szülőföldemmel* megteremtette a remekművet. Amelynél maradandóbbat 1939 után sem alkotott.

Jancsó Béla elsőként érzett rá arra, hogy az „időtlen eszme és az időszerű felismerés” művészi kimondására vállalkozó Tamási ezúttal „a tiszta művészet és a mély emberi hitvallás” örökkévaló hangján szólalt meg. A *Szülőföldemben* – kiáltja világgá Jancsó az Erdélyi Fialatok hasábjain – Tamási „új műfajt teremt új mondanivalói számára”. Műve „önéletrajz is, hiszen a felbukkanó emlékek rajai a gyökérszálakat mutatják, melyből az író és ember Tamási táplálkozott és nagyra nőtt. Leheletfinom művészi rajzok, miket csak a lélek mély rétegei tudtak megőrizni. De a *Szülőföldem* korrajz is, a mai székely

falú élete. Valami sajátos szociográfia, melyben semmi tudományosság nincs, mégis a mai falú életének minden vonatkozására mélyreható pillantást tud vetni. S az egyéni emlékezés és a ma életrajza mögött az örök falú áll, a közösségi élet, melyet évezredek s a faj belső törvényszerűségei alakítottak ki...” Értékelésének summája: Tamási megtalálta „a nem öncélú, de a közösségért való irodalom útján és eszközeivel a közösségi szolgálat leginkább neki való módját”. (*Szülőföldem*, Erdélyi Fialatok, 1939/1, 13.)

A népi irodalom „teremtő leltározását” számba vevő 1943-as tanulmányában írta le Németh László: „A népi irodalomnak forradalmi a híre. De ebben a teremtő leltározásban végezte eddig a legnagyobbat. Ha nem adta volna csak Tamásit: akkor is a legtökéletesebbet. Van-e példa rá, hogy a parasztvilág agóniájából valahol ilyen

Nagy Imre: *Zsögödi táj*, olaj, vászon, j. b. l.: Nagy Imre, Zsögöd, 1925, 74,5 x 97,5 cm (Csíki Székely Múzeum)

általános érvényű, mindenkit sugalló költészet fakadt? Tamási titka igen egyszerű. Ő csakugyan együtt írta a falujával a könyveit. Fölhasználta egy zárt törzs hagyomány-szűrőjét. Míg mi a záporok gyorsan összefolyt vizét bocsátjuk kútaknánkba, ő messziről szüremelő forrásvíz alá csinált fenyőlécből csorgót. Szép könyve: a *Szülőföldem* ezt nyugtázza. Aki azt hiszi: ez a szülőföld is az ő költeménye, téved. Jártam ott. [...] Ő az, akinek már meg szabad halnia, annyira kész. A szerencse fia. De meg kell nézni, aki ébresztője, versenytársa s az átlagolásban elnyomója volt: a Nyirő József pályáját, hogy miféle veszélyeken ingott keresztül ez a Szerencse biztosan.” (Németh László: *Népi író = A minőség forradalma – Kisebbségben II*, Püski, Bp., 1992, 1297–1321.)

„A mi időnk úgy eljön, mint az ítélet napja” – jósolta 1923. szeptember 20-i levelében Tamási. Amiből kiderül, hogy Tamásinak már a Tizenegyek indulásakor összetevészheteretlenül egyéni felfogása volt az írásművészetéről: „Csak tanulni, dolgozni, s mindig egyet venni célba: erdélyi magyar művészet, amelyik olyan legyen, mint a rózsza a sziklán, s mint a megsebzett sas, amelyik mégis túlél minden más madarat. Az Isten s a szerencsénk megadta, hogy egy részünk széjjelmegetett, s megy a világ minden tája felé. Így erősödik a lélek, a látás...”

Az Amerikából Jancsónak küldött Tamási-levelek *Eljön a mi időnk is Erdélyben* címen jelentek meg a Székelyföldben, majd a 2005-ös Pallas–Akadémia-kötetemben (*Jöjjön el a mi időnk*). Az eddigi legátfogóbb élet- és pályarajzot Sipos Lajos irodalomtörténésznek köszönhetjük (*Tamási Áron*, Elektra Kiadóház, 2006).

A tíz évvel ezelőtt megjelent monográfiából az is kiderül, hogy a harmincas évek derekán nemcsak Tamási írásműv-

szete jutott zenitre. Közgondolkodóként is eljött az ő ideje, amikor 1936-tól magát a történelmi időt sürgette; amikor a Tizenegyek, az Erdélyi Fialok és a Hitel csapatát megpróbálta közös munkára egybefogni a kisebbségi magyarság jövője érdekében. A *Magyarok Romániában* kapcsán kifejtett eszmefuttatása is tanúsítja, hogy a kisebbségi lét nem szűkítette be Tamási nemzetfelfogását. Ellenkezőleg: mind időben, mind térben kitágította azt. Nemzetfogalmában benne volt – írja Sipos Lajos – „a Kárpát-medencébe ezerszentes folyamatos állami létezés, az élőkben a bergsoni, babitsi és József Attila-i értelemben tovább élő holtak emléke, a »magyar mivolt[...]ban« megélt »szenved«-és és »túr«-és, a »művelődésteremtő anyanyelv jogainak és bárkinek emberi jogaiért« folytatandó harc; a legdöntőbb érv a magyarság princípiummá tételében a nemzeti lényeg kifejezésére való igény és készség...” (i. m., 103.)

Az 1937. október 2–4-én lezajlott Vásárhelyi Találkozón „sebzett szívvel” elmondott megnyitó beszédében az író „sziklára szállott hegyi madárként” jelentette az értelmiségi fiatalok korabeli derékhadának, hogy mostoha idő jár az ő hegyi országában. Abból indult ki, hogy Európában negyvenmillió keresztény ember él kisebbségi sorban, ebből mintegy másfél millió magyar román hatalom alatt. A kivetítő utat az erkölcsi és nemzeti alapon álló népi demokrácia megteremtésében látta. „Mindenki felelős a munkában – ekképp összegezett –: mutassatok hát emelkedett lélekkel utat! És ahogy férfiakhoz illik, adjátok vissza a szónak erkölcsi tartalmát, nemzeti súlyát és emberi hitelét.”

Ami történelmileg később történt, az korántsem Tamásin és kortársain múltott.

A „Vásárhelyi Találkozó” előkészítésének megbeszélése Molter Károly vásárhelyi tanyáján, Tamási Áron balról a harmadik, Marosvásárhely, 1937. augusztus 8. (Petőfi Irodalmi Múzeum, a fénykép készítője ismeretlen)

